

Mirosław Przyłęcki

Zagospodarowanie trwałej ruiny zamku w Ząbkowicach Śląskich

Ochrona Zabytków 49/3 (194), 302-305

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZAGOSPODAROWANIE TRWAŁEJ RUINY ZAMKU W ZĄBKOWICACH ŚLĄSKICH

Rozległa ruina zamku w Ząbkowicach Śląskich jest bardzo cennym zabytkiem architektury, reprezentującym istotne wartości historyczne i artystyczne. Zamek usytuowany obok średniowiecznego pierścienia obrony miasta, znajduje się tuż obok centrum interesującego zabytkowego miasta dolnośląskiego, położonego na uczęszczanym szlaku komunikacyjnym Praga — Wrocław, odcinku prastarego „szlaku bursztynowego”, wiodącego od ośrodków Imperium Romanum do wybrzeży Bałtyku.

Zamek — pozbawiony pierwotnych funkcji i nie zabezpieczony technicznie — stanowi dla władz miasta kłopotliwy problem. Jego aktywizacja funkcjonalna i stabilizacja techniczna jest konieczna także ze względów policyjnych (do niedawna w piwnicach obiektu gromadzili się osobnicy z tzw. marginesu).

1. Zamek w Ząbkowicach Śląskich — widok północnego skrzydła zamku od wewnątrz. Fot. M. Przyłęcki, 1994 r.

1. Castle in Ząbkowice Śląskie — view of the northern wing of the castle from the interior. Photo: M. Przyłęcki, 1994

W 1994 r. władze miasta z burmistrzem mgr. Romanem Miskiewiczem na czele, inspirowane także przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z Wałbrzycha mgr. inż. arch. Andrzeja Kubika, podjęły wstępne kroki w celu rozwiązania problemu. Ekipy bezrobotnych pod nadzorem konserwatorskim autora rozpoczęły odgruzowanie obiektu. M. Przyłęcki opracował też roboczą dokumentację kolejnych faz zabezpieczania relikwów zamku oraz — pod koniec 1994 r. — projekt koncepcyjny zagospodarowania zamku.

Historia obiektu

Pierwszy zamek wzniesli w Ząbkowicach (niem. nazwa Frankenstein) piastowscy książęta świdniccy — być może jeszcze Bolko I Surowy (zm. 1301), budowniczy wielu zamków w księstwie świdnickim (m.in. w pobliskim Dzierżoniowie i Książu), jego syn Bernard albo też wnuk Bolko II (1326–1368) w początku XIV w. Pierwsza zachowana wzmianka o zamku pochodzi z 1321, druga z 1376 roku. W 1428 r. był bezskutecznie oblegany przez oddziały husyckie. Po wygaśnięciu linii Piastów świdnickich i ziębskich zamek stał się własnością Korony Czeskiej. W 1453 r. właścicielem zamku był czeski król — Jerzy z Podiebradu, a następnie jego syn Henryk I — książę ziębski. W 1467 r. zamek częściowo zajęły wojska książąt śląskich walczących z Podiebradami, odbił go jednak Wiktoryn z Podiebradu. W 1468 r. zdobyły zamek połączone wojska mieszczan wrocławskich, świdnickich i nyskich. Mieszczanie — wspierający króla Węgier i Czech — Macieja Korwina — zburzyli gotycki zamek, aby nie dostał się ponownie w ręce Podiebradów. W latach 1520–1532 syn Henryka I — książę ziębski i oleśnicki oraz hrabia kłodzki Karol I z Podiebradu odbudował i znacznie rozbudował zamek, tworząc na zrębach pozostałości średniowiecznych okazałą, reprezentacyjną i silnie ufortyfikowaną rezydencję. Projektantem tego nowego założenia był architekt królewski z Pragi Benedykt Rejt (Ried), budowniczy m.in. wspaniałych renesansowych sal na Hradčanach. Rejt wprowadził tu jedne z pierwszych na Śląsku murowane basteje — wieże artyleryjskie, które stały się prototypem późniejszych budowli obronnych zamków i miast śląskich. Po śmierci Karola I jego następcy nie kontynuowali już prac. Zaniechano m.in. budowy podcieniowych krużganików wokół dziedzińca i prawdopodobnie dwóch kolejnych bastej — północnej i południowej. Ostatnią większą pracą było usypanie w r. 1582 wysokiej grobli

w poprzek fosy otaczającej zamek od północnego wschodu, północy i północnego zachodu. W roku 1584 starosta ząbkowski dokończył połączenia miejskich murów obronnych z zamkiem. Wojna trzydziestoletnia (1618–1648) przyniosła budowli zagładę. Oblegany, bombardowany i zdobyty przez wojska cesarskie w 1632 r. został ostrzelany z dział i zdobyty w r. 1646 przez Szwedów, którzy wysadzili w powietrze część obwarowań, a zamek po splądrowaniu zniszczyli. Próby częściowej odbudowy zamku podejmowali miejscowi starostowie ziemscy w 1651 i 1661 roku. Jednak w r. 1728 budowlę ostatecznie opuszczono. Dzieła zniszczenia dokonał pożar w 1784 r. który m.in. doścześnie strawił istniejące jeszcze dachy.

W latach 1819 i 1829 zniwelowano nasypy obronne — m.in. szańce usypane przez wojska Habsburgów w latach 1633–1634 oraz zasypano fosę zamkową. W początkach XX w. zamek — a raczej jego malownicze ruiny — stanowił atrakcję turystyczną. Przeprowadzano prace porządkowe i zabezpieczające, m.in. pod kierunkiem śląskiego konserwatora prowincjonalnego G. Grundmanna. Mury ruiny zamku wstępnie zabezpieczono w latach 1956–1957 (ekipa Brygady Robót Konserwatorskich na zlecenie WKZ z Wrocławia). Ponownie — nieco gruntowniej — zabezpieczono zamek w roku 1959 pod kierunkiem M. Przyłęckiego (również ekipa BRK — później PP PKZ z Wrocławia). Kolejnymi pracami porządkowymi w 1970 r. kierował Społeczny Opiekun Zabytków Ząbkowic Józef Głabiszewski pod nadzorem ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W r. 1975 w ramach akcji tygodnika „Wiadomości”, Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK z Wrocławia i Biura Studiów i Dokumentacji Zabytków z Wrocławia „Na szlaku zamek piastowski”, w czynie społecznym (zorganizowanym głównie przez J. i R. Głabiszewskich) przeprowadzono dalsze odgruzowanie i oczyszczenie z niszczącej zieleni partie zamku, zabetonowano część otworów sklepiennych itp.

W latach osiemdziesiątych nie konserwowane relikty ponownie zaczęły ulegać zniszczeniu. Runęły partie atyku na wieży i ścianie południowo-wschodniej. Zaważyły się partie sklepienia nad piwnicami, skruszeniu uległy partie kamieniarki. Korony murów porastała niszcząca roślinność.

Założenia kierunkowe rewaloryzacji i zagospodarowania zamku

A. Zakłada się utrzymanie zamku w formie zabytkowej trwałej ruiny, określonej już w XIX w. jako uznana, uzasadniona i prawidłowa forma egzystencji zabytku architektury zniszczonego i pozbawionego funkcji użytkowych (m.in. A. Riegl, M. Dvořák, I. Ruskin, a w XX w. m.in. Barbacci, w Polsce Piwocki i J. Zachwatowicz).

Założenie to wymaga określenia sposobów i metod niezbędnych prac technicznych stabilizujących trwale resztki murów, sklepień i innych ustrojów budowlanych. Stabilizacja taka musi zapewnić przetrwanie reliktyw, zabezpieczenie przed niszczącymi skutkami działań atmosferycznych, skutkami rozpadu substancji w wyniku naturalnego starzenia się, jak również skutkami niszczącej działalności człowieka. Założenie to wyklucza także wadliwą doktrynalnie (fałszowanie dokumentu historycznego), zbędną funkcjonalnie i niemożliwą ze względów finansowych rekonstrukcję zabytku nawet w jego częściach, dopuszczając jedynie uczytelnienie fragmentów ruiny i uzupełnienia struktury ze względów technicznych i funkcjonalnych (wobec określonej niżej koncepcji częściowej adaptacji ruiny w zmienionych, dostosowanych do potrzeb i możliwości warunkach). Jako formę zabezpieczenia korony murów przyjęto opracowaną w r. 1980 przez M. Przyłęckiego metodę tzw. techniczno-biologiczną kojarzącą zabezpieczenie techniczne z osłoną biologiczną — dobraną roślinnością.

B. Zakłada się przystosowanie dziedzińca, otoczenia zamku i wybranych pomieszczeń do celów użytkowych (scena, widownia, zaplecze, kawiarnia, blok sanitarny) umożliwiających wykorzystanie obiektu do współczesnych potrzeb kulturalnych, rekreacyjnych, turystycznych, handlowych i dydaktyczno-oświatowych. Założenie to przewiduje zagospodarowanie istniejących powierzchni wybranych pomieszczeń zamku, wprowadzenie urządzeń sanitarnych, technicznych i innych rozwiązań funkcjonalnych nie kolidujących z charakterem trwałej ruiny. Przewiduje się zapewnienie bezpieczeństwa użytkownikom oraz przejrzystość ekspozycji zachowanych elementów strukturalnych zamku. Zakłada się okresowe wykorzystywanie zespołu zamkowego do incydentalnie organizowanych imprez kulturalnych (kino letnie, teatr amatorski, pokazy typu „światło i dźwięk” na świeżym powietrzu, wystawy i przeglądy twórczości artystycznej), handlowych (giełdy, targi lokalne, pokazy promocyjne), sportowych (np. gry i zawody nie wymagające urządzeń specjalnych na dziedzińcu wewnętrznym oraz inne na przedpolu północnym zamku), oświatowych i turystycznych (wycieczki szkolne i specjalistyczne).

Przewiduje się także stałe — częściowo nawet odpłatne — udostępnianie zamku turystom indywidualnie lub zwiedzającym zbiorowo w połączeniu z działalnością pobliskiej Izby Pamięci w „Domu Kaufunga”.

Nie wyklucza się innych form zorganizowanego użytkowania zamku, np. na plenery malarskie, graficzne czy fotograficzne, różnego rodzaju konkursy (np. zainicjowane już na zamku w Golubiu-Dobrzyniu konkursy recytatorskie, turniejowe (Golub-Dobrzyń, zamek Chojnik, zamek Grodziec) czy strzeleckie (ku-

sza, łuk) organizowane już z powodzeniem od 1990 r. na zamku Chojnik.

C. Założenia powyższe oparto na analizie istniejących w 1994 r. możliwości organizacyjnych i finansowych. Przewidują zagospodarowanie zamku i jego pełne zabezpieczenie do ustalonych wspólnie z Zarządem Miasta i Gminy Ząbkowice Śl. doraźnie potrzeb przy minimum nakładów finansowych i założeniu wykonania tych prac sposobem gospodarczym przy maksymalnym wykorzystaniu pracowników niewykwalifikowanych (bezrobotnych). Realizując optymalną koncepcję doraźną nie wyklucza się rozszerzenia form i sposobów zagospodarowania dalszych partii zamku w przyszłości. Przy tego rodzaju ustaleniach nie przewiduje się np. dyskusyjnej odbudowy głównej wieży zamkowej.

Organizację punktu widokowego na wieży południowej — wobec niewykorzystania „Krzywej Wieży” — kampanilli pobliskiego kościoła farnego, uznano za zbędną. Nie znaleziono również odpowiedniego użytkownika ewentualnych pomieszczeń na piętrach głównej wieży zamkowej nad przejazdem. Ponadto nie uzyskano gwarancji zapewnienia odpowiednich środków finansowych przy dużym koszcie realizacji, wobec i tak sporych środków niezbędnych do realizacji prac przewidzianych w punktach A i B.

Rozwiązania szczegółowe

1. Projektuje się zagospodarowanie dziedzińca wewnętrznego jako przestrzeni widokowej, handlowej i imprezowej. W tym celu przewidziano adaptację istniejącego w części pld. dziedzińca podwyższenia terenowego na prostokątną scenę o wym. ok. 16,5 x 6,0 m i przewyższeniu ok. 60 cm w stosunku do amfiteatralnie zaprojektowanej widowni. Przestrzeń widowni stanowi północna połowa dziedzińca. Wypełniają ją amfiteatralnie drewniane (ewentualnie na lekkiej konstrukcji metalowej, np. z rur stalowych), segmentowe ławki zestawiane doraźnie na odcinkach koła i stabilizowane liniowo w czasie widowisk. Chłonność widowni obliczono na ok. 600–650 osób. Projektuje się także pomost na osi i po przeciwległej stronie sceny z kabiną kinooperatora i stanowiskiem sterowania oświetleniem dziedzińca oraz aparaturą dźwiękową, baterie reflektorów rozmieszczone tak, aby oświetlać scenę i elementy architektoniczne zamku snopami lub wiązkami światła, nie rażąc oczu widzów w amfiteatrze. Jako zaplecze sceny przewidziano w parterze skrzydła południowego pomieszczenia szatni, garderoby i podręczny magazyn rekwizytów, a w pomieszcze-

niach piwnicznych magazyn sprzętu (ławy, dekoracje, rekwizyty) i sanitariaty dla aktorów i personelu technicznego. Warsztaty podręczne i komorę techniczną projektuje się w piwnicy skrzydła wschodniego — pod sanitariatami głównymi (widownia, zwiedzający, uczestnicy imprez).

Jako zaplecze widowni i urządzenia niezbędne dla eksploatacji zamku przewidziano bufet z pomieszczeniem kawiarni (założono jej eksploatację głównie w okresie sezonu turystycznego, tj. od kwietnia do października) i portiernię z kasą projektowane w skrzydle zachodnim (frontowym) oraz obiekt sanitarny (blok WC) w parterze skrzydła wschodniego.

W tym celu — zakładając zminimalizowaną ingerencję w struktury trwałej ruiny zespołu zamkowego — wykorzystano głównie pomieszczenia zachowujące sklepienia (z koniecznością sporadycznego ich uzupełnienia i zabezpieczenia technicznego). Jedynie część sanitarną o odpowiednich do nowego przeznaczenia zamku i liczby korzystających powierzchniach i wysokościach w parterze skrzydła zachodniego zaprojektowano zgodnie z obowiązującymi normami jako nową. Przewidziano ponadto możliwość wykorzystywania części sanitarnej przez osoby niepełnosprawne na wózkach inwalidzkich. Także warsztaty i komorę techniczną w piwnicy (przyziemiu) skrzydła zachodniego pod częścią sanitarną zaprojektowano tak, aby nie naruszać murów zewnętrznych skrzydła oraz umożliwić swobodne przejście wzdłuż odsłoniętych — pozbawionych sklepień i stropów piwnic skrzydeł zachodniego i północnego. Zminimalizowano do granic dopuszczonych normami technicznymi i przewidywanym nasileniem ruchu turystycznego liczbę nowo projektowanych schodów i pochylni. Wejście do zamku od strony zachodniej zaprojektowano jako szerokie schody terenowe wpisane we fragmenty zdewastowanych murów i sklepień tej części zamku — powtarzając zresztą i znacznie poprawiając istniejące fragmentaryczne rozwiązanie, zapewne z XIX wieku. Schody prowadzące z piwnicy skrzydła północnego na niski parter skrzydła wschodniego projektuje się jako nowe, wkomponowując je — bez naruszania substancji zabytkowej — w istniejący układ murów i sklepień. Również strop nad południową częścią skrzydła zachodniego zaprojektowano tak, aby zachować charakter trwałej ruiny budowli. Powierzchnie górne zachowanych sklepień, ich części uzupełnianych, jak i nowych stropów proponuje się pokryć warstwą izolacyjną oraz ziemią uprawną, umożliwiającą porost i roślinność zieleni w myśl ustaleń techniczno-biologicznej metody konserwacji trwałych ruin autorstwa M. Przyłęckiego.

Literatura

K. Bimler, *Die schlesischen massiven Wehrbauten*, Bd. 5 (nie publ.) Breslau 1943 [?].

G. Grundmann, *Burgen, Schlösser und Gutshäuser in Schlesien*, Bd. 1 — *Die mittelalterliche Burgruinen, Burgen und Wohntürme*, Frankfurt/Main 1992, s. 43; Bd. 2 — *Schlösser und feste Häuser der Renaissance*, Würzburg 1987, s. 18.

B. Guerquin, *Zamki śląskie*, Warszawa 1957, s. 86; tenże, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 339.

H. Lutsch, *Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Breslau, Bd. II, s. 113.

K i J. Pilch, *Zabytki Dolnego Śląska*, Wrocław 1962, s. 194.

M. Przyłęcki, *Dolnośląskie zamki piastowskie — szlak południowy*, Wrocław 1970; tenże, *Techniczno-biologiczna metoda konserwacji murów trwałych ruin*, „Ochrona Zabytków” 1981, nr 1.

H. Weczerka, *Handbuch der historischen Stätten — Schlesien*, Stuttgart 1977, s. 95.

The Management of the Ruins of the Castle in Ząbkowice Śląskie

The early fourteenth-century castle in Ząbkowice Śląskie will be preserved in the form of a permanent ruin. Such a treatment of an object is a recognized, justified and proper

form of an existence of a architectural monument which is deprived of its original function and completely devastated.

The author recalls the history of the castle and presents premises for the revalorisation and management of the object.